

ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ХУЛІГАНСТВО

Обґрунтовано, що на всіх етапах історичного розвитку Української держави відбувалася еволюція кримінального законодавства в частині відповідальності за хуліганство, що обумовлювалося криміналізацією таких дій, як мотив злочину. Запропоновано вдосконалити відому у науці періодизацію становлення відповідальності за хуліганство, продовживши її до 2019 року.

Ключові слова: громадський порядок, криміналізація хуліганства, декриміналізація хуліганства, періодизація відповідальності за хуліганство.

Ponomarenko Vita. The patterns of formation and development of domestic criminal law on responsibility for hooliganism

The article substantiates that during all stages of the historical development of the Ukrainian state there was an evolution of criminal legislation in terms of responsibility for hooliganism, which was conditioned by the criminalization of such kind of actions as the motive of the crime. It is proposed to improve the existing in science periodization of the formation of responsibility for hooliganism, extending it until 2019.

Key words: public order, criminalization of hooliganism, decriminalization of hooliganism, periodization of responsibility for hooliganism.

Хуліганські прояви мають поширений характер, часто стають підґрунтям вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів. Недаремно ще в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 16 жовтня 1972 р. «Про судову практику по справах про хуліганство»¹ зазначено: «Хуліганство є найбільш поширеним правопорушенням, на ґрунті якого вчинюються інші, більш тяжкі злочини»².

Пошук шляхів вдосконалення кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство потребує вивчення історичного досвіду кримінально-правової протидії цьому

© **ПОНОМАРЕНКО Віта Володимирівна** — аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

виду злочинів зокрема, врахування помилок та здобутків законодавців попередніх років.

Варто зазначити, що у науковій літературі залишається невіршеним питання періодизації кримінального законодавства та права України загалом, що обумовлює дискусійність питання становлення та розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство.

Особливості кримінального законодавства України в частині відповідальності за хуліганство неодноразово привертали увагу вітчизняних учених. Окремі аспекти даного питання розглядали у своїх працях: П.П. Андрушко, В.В. Артюхова, М.І. Бажанов, В.І. Батріменко, Ю.В. Баулін, Ю.В. Біла, В.І. Борисов, І.М. Даньшин, В.Т. Дзюба, А.П. Закалюк, О.А. Івахненко, О.О. Кваша, О.Л. Копиленко, О.М. Костенко, В.В. Кузнецов, Л.О. Кузнецова, М.Л. Наклович, В.В. Налуцишин, Р.П. Олійничука, М.І. Хавронюк, М.О. Черниш, С.С. Яценко та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій, об'єктом дослідження яких є кримінальна відповідальність за хуліганство, у теорії кримінального права, закономірності становлення та розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство розглядаються лише частково. Окрім того, більшість наявних досліджень здійснено без урахування особливостей становлення та перспектив розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство, починаючи з 2015 року. Зокрема, без належної уваги залишається нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»³, (№ 7279-д), яким запроваджується інститут кримінальних проступків та який набуде чинності з 1 січня 2020 року. У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» передбачено зміни і до статті 296 КК України. Цим законом передбачено незначне посилення санкції ч. 1 ст. 296 передбачено: «п'ятисот до тисячі» замінити словами

«однієї тисячі до двох тисяч». Проте, більш суттєві зміни, на наш погляд, полягають у тому, що хуліганство буде вважатись кримінальним проступком: «кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі». Тому все ще не втрачає актуальності дослідження закономірностей розвитку кримінальної відповідальності за хуліганство.

З давніх часів брутальні, безкультурні та цинічні діяння, що порушували громадський порядок і вчинялися з мотивів явної неповаги до суспільства, тягли сувору відповідальність, що певним чином відображалось у відповідних правових джерелах⁴. Кримінально-правові норми, які визначали юридичну природу цього злочину, мають свою історію, являють науковий інтерес і мають практичне значення в період створення національного законодавства⁵.

Хуліганство як кримінально-каране діяння пройшло певні етапи (стадії) становлення, в силу чого набувало того чи іншого понятійного визначення та нормативного регламентування відповідальності за його вчинення — від регулювання політико-нормативними документами до визначення і закріплення в кодифікованому законодавстві⁶. Так, зокрема, аналіз юридичних та історичних джерел свідчить, що інститут кримінально-правової охорони громадського порядку виник ще у законодавстві до 1917 року, набув свого подальшого розвитку за радянських часів й остаточно, як самостійна система, сформувався за роки незалежності України⁷. Однак, вперше про хуліганів («вуличних арабів») йшла мова в США. Під цими особами розуміли шайки молодих людей, які «кидали виклик закону і порядку» та задовольняли свої потреби шляхом застосування насильства до будь-кого⁸. Такі особи характеризувалися жорстокістю, агресією, озлобленістю до всіх і кожного без винятку.

Хуліганство, як правопорушення, яке завдає шкоди моральним засадам, діяння, яке протиставляє егоїстичне «я» до всього громадського, демонструє зневагу насамперед до людини як

такої, почало сприйматись як злочин і засуджуватись наприкінці XIX століття в Англії, США, Росії та інших країнах. Проте визначення хуліганства на законодавчому рівні не було закріплено, не було і доктринального його визначення⁹. Таких висновків можна дійти, проаналізувавши відповідну нормативно-правову та науково-теоретичну базу.

Так, аналіз літературних джерел звичаєвого права, нормативно-правових актів «Руська правда», церковних статутів, договорів Київських князів із Візантією, Новгородських і Псковських судних грамот, Литовських статутів, Московських Судебників 1497 і 1550 рр., засвідчує відсутність норм про хуліганство. Відсутня така норма і в нормативних актах Гетьманської держави. Автори одного із навчальних посібників «Історія держави і права України» припускають, що у випадках, коли мало місце порушення спокою, бешкетництво або навіть грубий прояв зневаги до будь-якої особи, в разі, коли такі прояви супроводжувалися спричиненням фізичної або майнової шкоди, вчинене тягло відповідальність за посягання на здоров'я (життя в разі вбивства) або власності¹⁰.

В. В. Налуцишин, дослідивши історію кримінального законодавства, в якому передбачалася відповідальність за хуліганство, встановив певні закономірності його становлення та розвитку:

а) 1917 – 1922 рр.: політико-нормативними документами хуліганство визначається як діяння з ознаками контрреволюційного вчинку (політичне хуліганство);

б) 1922 – 1927 рр.: хуліганство визнається злочином проти особи;

в) 1927 рр. – 1960 рр.: хуліганство визнається злочином проти порядку управління, яким завдається шкода громадському порядку;

г) 1960 – 2001 рр.: злочин проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я;

д) з 2001 р. по цей час: злочин проти громадського порядку та моральності¹¹.

Водночас слід зазначити, що як окреме суспільно небезпечне діяння хуліганство було визначено у радянському кримінальному праві. Уже 5 листопада 1917 р. Рада Народних Комісарів у зверненні «До населення» вказувала: «Встановлюйте суворіший революційний порядок, безпощадно придушуйте прояви анархії з боку пияк, хуліганів, контрреволюціонерів, юнкерів, корніловців». У законодавстві радянського періоду про хуліганство вперше згадується у ст. 2 Декрету РНК РРФСР від 4 травня 1918 р. «Про революційні трибунали», згідно з якою до відання революційних трибуналів були віднесені справи про боротьбу з погромами, хабарництвом, підлогами, неправомірним використанням радянських документів, хуліганством і шпигунством. Перша спроба визначити хуліганство, як самостійний злочин була здійснена в постанові Касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 р. «Про підсудність революційним трибуналам», згідно з якою винним у хуліганстві вважався той, «хто виключно з метою внести дезорганізацію в розпорядження Радянської влади або образити моральні почуття або політичні переконання оточуючих вчинив безчинство»¹².

Ознаки хуліганства були передбачені у ст. 206 КК УРСР 1927 р., перша і наступні редакції якої суттєво відрізнялися від редакції ст. 70 КК УРСР 1927 р., і згідно з Указами Президії Верховної Ради УРСР від 17 серпня 1966 р., 12 грудня 1969 р., 23 березня 1977 р. остаточно редакція ст. 206 КК встановлювала відповідальність таким чином: у ч. 1 — за хуліганство, тобто умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства; у ч. 2 — за злісне хуліганство, тобто ті ж дії, що відзначаються за своїм змістом винятковим цинізмом чи особливою зухвалістю, або пов'язані з опором представнику влади, представнику громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які присікають хуліганські дії, а так само вчинені особою, раніше судимою за хуліганство; у ч. 3 — за особливо злісне хуліганство, тобто дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені із застосуванням чи

спробою застосування вогнепальної зброї або ножів, кастетів чи іншої холодної зброї, а так само інших предметів, спеціальних пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень¹³.

Тобто ознаки хуліганства були значно звужені, бо вже не включали до свого змісту ознаки тих діянь, що передбачалися ч. 3 ст. 70 КК УРСР 1927 р.

На початку радянського періоду законотворення проявляється тенденція до створення такого єдиного універсального складу хуліганства, який за змістом своїх ознак охоплював грубі порушення громадського порядку діями, що вчинені будь-яким способом з тих чи інших мотивів та призвели до відповідних наслідків. Однак у цей період починає здійснюватися в науці та судовій практиці чітке розмежування між хуліганством, яке поєднане з умисним убивством (ч. 3 ст. 70 КК УРСР) та убивством з хуліганських мотивів, яке кваліфікується за п. «а» ст. 138 КК УРСР, як убивство, вчинене з низьких мотивів. Більше того, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 липня 1959 р. з ч. 3 ст. 70 КК було виключено слово «убивством», а п. «а» ст. 138 КК був викладений у такій редакції: «з користі, в тому числі, при розбійному нападі, з хуліганських або інших низьких мотивів»¹⁴. Ця законодавча новела незабаром була відновлена у Кримінальному кодексі 1960 р., який у ст. 93 встановлював відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, а в окремому пункті цієї статті передбачив таку кваліфікуючу ознаку, як умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. «б» ст. 93)¹⁵. Як зазначила Л.О. Кузнецова, «історично важливим є те, що хуліганство почалося на законодавчому рівні розумітися не тільки, як окремих злочин, але й одночасно як мотив»¹⁶.

Протягом чинності Кримінального кодексу 1960 р. до нього були введені такі нові склади злочинів, котрі до цього традиційно належали до різновидів хуліганських дій¹⁷. Вже з моменту прийняття Кодексу в ньому містилася ст. 212, яка передбачала відповідальність за глум над могилою, а далі у хронологічному порядку були введені такі склади злочинів: ст. 217¹, яка встановлювала відповідальність за самовільну без

потреби зупинку поїзда; ст. 187², яка відновлювала окремих склад з ознаками глуму над державною символікою; ст. 207¹, яка передбачала відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, ст. 206², котра в окремому складі містила ознаки таких діянь, як завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Розвиток кримінальної відповідальності за хуліганство пов'язаний з різним ставленням суспільної свідомості та законодавця до таких протиправних проявів. Одні періоди розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство пов'язані з криміналізацією хуліганства, як мотиву злочину, інші свідчать про криміналізацію хуліганства, як самостійного злочину та, як мотиву злочину¹⁸.

Кримінальним кодексом України 2001 р., по суті, декриміналізовано так зване «просте» хуліганство, оскільки ознаками складу, передбаченого ст. 296, охоплюються лише такі дії, що супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, котрі відповідно до положень Кодексу 1960 р. розцінювалися вже як злісне хуліганство¹⁹.

7 березня 2002 року Законом України № 3075-III у санкції частини 1 ст. 296 КК України суттєво посилено покарання: «штраф від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років»²⁰. Також слід зазначити, що розширення криміналізації хуліганського мотиву відбулося вже в двох статтях КК України: ч. 2 ст. 297 та ч.1 ст. 299. Тобто, хуліганський мотив став не тільки кваліфікуючою, але й конструктивною ознакою відповідних складів злочинів. Сьогодні хуліганство представлено, по суті, у двох аспектах: як мотив і як діяння»²¹.

24.01.2007 року Верховною Радою України було одержано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України (щодо гуманізації кримінальної відповідальності)». Проектом Закону було запропоновано розширити перелік видів покарань, альтерна-

тивних позбавленню волі. Це насамперед стосувалося ч. 3 ст. 296 КК України. Однак в результаті законодавчого розгляду окремі положення проекту було враховано в іншому законопроекті, а ч. 3 ст. 296 КК України щодо виду покарання залишилася незмінною.

Дещо пізніше, 19.05.2015 року Верховною Радою України було одержано проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків». Цим проектом пропонувалася нова редакція статті 296 КК. І хоча, після кількох спроб розгляду (13.05.2016 р., 14.06.2016 р. та 13.04.2017 р.) 23.05. 2017 р. даний проект було відхилено, вже згодом, після чергових доопрацювань, у листопаді 2018 року відповідний закон таки було прийнято.

Слід зазначити, що становлення та розвиток сучасного кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство відбувалися під впливом тривалих дискусій щодо криміналізації та декриміналізації хуліганства. Так, зокрема, В.В. Кузнецов пропонує декриміналізувати хуліганство²². Однак, нам більше імпонує позиція В.В. Налуцишина, який вважає, що вітчизняний законодавець, як й законодавці інших пострадянських країн, вилучили з норм про кримінальну відповідальність за хуліганство непритаманні йому адміністративно-правові ознаки²³. Адже сьогодні відповідно до ст. 296 КК України, хуліганство відноситься до злочинів проти громадського порядку та моральності, які виділені в окрему групу і увійшли до Розділу XII Особливої частини КК України. Тобто суспільна небезпека діянь, що передбачені у цьому розділі, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння шкоди громадському порядку та моральності²⁴. Виходячи з такої позиції доходимо висновку про недоречність декриміналізації хуліганства. До того ж статистичні дані слідчої та судової практики свідчить, що хуліганські прояви мають доволі поширений характер²⁵, що ще раз доводить обґрунтованість криміналізації хуліганства в Україні.

Окрім того, про високий рівень суспільної небезпеки хуліганства свідчать й кваліфікуючі ознаки, до яких законодавець

відносить: опір представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. Зважаючи на вказане декриміналізація хуліганства є недоречною.

Беручи до уваги зазначене, ми підтримуємо позицію В.В. Налуцишина та вважаємо, що подальший розвиток кримінального законодавства щодо відповідальності за хуліганство має відбуватися у напрямку пом'якшення відповідальності, а не декриміналізації хуліганських діянь.

Викладене вище дозволяє зробити висновок про те що, на всіх етапах історичного розвитку Української держави відбувалася еволюція кримінального законодавства в частині відповідальності за хуліганство.

Варто зазначити, що у більшій мірі розвиток такої кримінальної відповідальності пов'язаний з криміналізацією хуліганства як мотиву злочину. Інші періоди розвитку такої відповідальності свідчать про криміналізацію хуліганства як самостійного діяння та як мотиву злочину.

Пропонуємо вдосконалити запропоновану В.В. Налуцишиним періодизацію становлення відповідальності за хуліганство, продовживши її до 2019 року. Оскільки із набуттям чинності з 01.01.2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№ 7279-д) хуліганство буде віднесено до кримінальних проступків. Хуліганство визначалось як: діяння з ознаками контрреволюційного вчинку (політичне хуліганство) (1917 – 1922 рр.); злочин проти особи (1922 – 1927 рр.); злочин проти порядку управління, яким завдається шкода громадському порядку (1927 – 1960 рр.); злочин проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я (1960 – 2001 рр.); злочин проти громадського порядку та моральності (2001 – 2019 рр.).

1. Постанови Пленуму Верховного Суду України. Офіційне видання. Т. 2. Київ: «А.С.К.», 2000. С. 221-227. 2. Постанови Пленуму Верховного суду України. Офіційне видання. Т. С.221-227. 3. Рада ухвалила закон про інститут кримінальних проступків. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/politics/-rada-grijnjala-zakon-pro-institut-kriminalnih-prostupkiv-524608.html>. 4. Івахненко О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів: монографія / за заг. ред. В.П. Ємельянова. Харків: Право, 2016. С. 4. 5. Історія держави і права України: навч. посіб. / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 11. 6. Там само. 7. Черниш М.О. Історичний досвід правової регламентації кримінальної відповідальності за порушення громадського порядку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 198. 8. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. С. 12. 9. Наклович М.Л. Кримінально-правова боротьба з хуліганством. Львів: Вид. об'єдн. «Вища школа» видав. при Львівському державному університеті, 1974. С. 7-8. 10. Історія держави і права України: навч. посіб. / за ред. А.С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 384. 11. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. С. 32. 12. Івахненко О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів: монографія / за заг. ред. В.П. Ємельянова. Харків: Право, 2016. С. 16-17. 13. Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 грудня 1969 р. *ВВР УРСР*. 1969. № 50. Ст. 388; Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23 березня 1977 р. *ВВР УРСР*. 1977. № 14. Ст. 12; Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 17 серпня 1966 р. *ВВР УРСР*. 1966. № 32. Ст. 195. 14. Про внесення змін у статті 138, 139 і частину третю статті 70 Кримінального кодексу Української РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 28 липня 1959 р. *ВВР УРСР*. 1959. № 22. Ст. 128. 15. Кримінальний кодекс Української РСР. Прийнятий Законом Української РСР 28 грудня 1960 р. *ВВР УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14. 16. Кузнецова Л.О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. С. 41. 17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. *ВВР України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. 18. Чупринський Б.О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. 2012. № 18. С. 144. 19. Івахненко О.А. Хуліганське діяння як злочин і як склад злочину. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 156. 20. Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму Верховного Суду України (2001 - 2007 р.р.) / авт. наук. ст. та

упоряд. В.В. Кузнецов. Київ: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2007. С. 13. **21.** Іванов Н. Хуліганство: проблеми кваліфікації. *Російська конституція*. 1996. № 8. С. 41. **22.** Кузнецов В.В. Основні напрями вдосконалення кримінально-правової охорони громадського порядку й моральності. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту*. 2014. № 6-1. Т. 3. С. 138. **23.** Налуцішин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. С. 31. **24.** Чупринський Б.О. Цит. праця. С. 143. **25.** Артюхова В.В. Щодо кількісно-якісних показників хуліганства в Україні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»*. Івано-Франківськ, 2014. С. 315.

Ponomarenko Vita. The patterns of formation and development of domestic criminal law on responsibility for hooliganism

The article substantiates that during all stages of the historical development of the Ukrainian state there was an evolution of criminal legislation in terms of responsibility for hooliganism, which was conditioned by the criminalization of such kind of actions as the motive of the crime.

The outlined above makes it possible to conclude that throughout all stages of the historical development of the Ukrainian state evolution of criminal legislation took place in terms of responsibility for hooliganism.

It should be noted that to a greater extent the development of such criminal liability is associated with the criminalization of hooliganism as a motive for a crime. Other periods of development of such responsibility testify to the criminalization of hooliganism as an independent act and as a motive for a crime.

We propose to improve the periodization suggested by V.V. Nalutsyshyn for establishing responsibility for hooliganism, extending it until 2019. Since the entry into force on 01.01.2020 of the law of Ukraine «On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Facilitation of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses», hooliganism will be attributed to criminal offences. Hooliganism was defined as: a deed with signs of a counterrevolutionary act (political hooliganism) (1917 — 1922); a crime against a person (1922 — 1927); a crime against the order of management, which harms the public order (1927 — 1960); a crime against public safety, public order and public health (1960 — 2001); a crime against public order and morality (since 2001 to 2019).

Key words: public order, criminalization of hooliganism, decriminalization of hooliganism, periodization of responsibility for hooliganism.